

ÖRÖKSÉG

KÁNTOR LAJOS

KUNCZ ALADÁR INTELME

A *Fekete kolostor* magyar népszerűsége és európai híre már-már egészen elfelejtette az esszéíró, a kritikus Kuncz Aladárt. Pedig a Nyugat indulásának hetvenedik s az Erdélyi Helikon ötvenedik évfordulóján érdemes rá emlékezni. Hogy milyen színvonalat képviselt ő ebben a minőségben is, azt az első Kuncz-monográfia szerzőjének, Pomogást Bélának a gondozásában a hetvenes évek közepén megjelent válogatásból, a Nyugat és a Helikon, illetve az Auróra, az Ellenzék és a Páosztortúz hasábjairól „fel-támadt” tanulmányokból és kritikákból olvashatjuk ki.

Sokan a *Fekete kolostor* ismeretében vizsgáztatják Kuncz jó néhány évtizeddel ezelőtt született esztétikai írásait — mégsem csatlódnak. Egy évtizeddel fogsága naplójának megírása előtt Kuncz Aladár már lépten-nyomon elárulja készülődését az új feladatokra, sőt mintha előre megszövegeznél szépírói programját. Laczkó Gézátt jellemezve, tulajdonképpen előrevetített önjellemzést adott: „Összegyűjthette volna környezetének és tanulmányain kereszttűl képzeletéhez szelídült idegen világoknak minden furcsaságát, olcsó különöködéseit, hogy önnön pátozának s az olvasóközönség hiú kíváncsiszkodásának bö táplálékot nyújtson. Elringathatta volna kételyeit nagyzólóan álmódott torz meséken, s a kopasz jelent ezeknek hímes rongyaival cifrázhatta volna fel. Mindezekre azonban nem volt képes, mert lelkiismerete a tényekkel szemben tudományos kutatásaiból a képzelet világába is átkísérte. Csak két út állhatott nyitva előtte: az egyik a jelenségszerűnek fölismeret világ szimbolikus ábrázolásában állott, de erre nem lépett, mert hite nem volt. A másik célul a jelenségszerűség pontos és tárgyilagosan jellegzetes visszaadását tűzte ki, s ezen indul el, mert tudományos képzettsége, amely művészi képzeletének megmozdulását megelőzte, természetszerűleg erre az útra terelte.”

Az ekkor talán magában sem tudatosított szándéknál többet is elárulnak a tanulmányok a szépíró Kuncz Aladáról: a kitűnő megfigyelőt, a pontos jellemábrázolótt, a kiváló stílisztát. Némelyik esszéje, így minde-nekelőtt a Kosztolányit, a Szabó Dezsőt és a Karintht bemutató, a jellemrajz remeklése: nemcsak a műveket — az egész embert látattja, s e kettős feladatot oly elegánsan, arányosan, oly ökonómiával valósítja meg, ahogy csak vérbeli író képes rá. Azonosulni tudás és kívülállás, kívülről láttatás szerencsés változtatásából épül az összkép, amely éppolyan hiteles, mint egy-egy részlet. Találób bömondatot például nemigen lehet elképzelni, mint amellyel a Szabó Dezső-i próza lényegére tapint: „A mindennapi életet mintegy jóllakattja előbb börral, mielött tollára venné.” Nem hiába tanulmányozta az alkotáslélektant — meglepő hűen tudott alkalmazkodni stílusában is tárgyához; színtele nem hiszük el, hogy ugyanaz a szerző írta 1921-ben a Tompa Mihály-pályaképet, aki egy évvel korábban (ugyancsak a Nyugatban) Romain Rolland-ról értekezett. Ez az újabb gyakran impresszionistaként elmarasztalt kritika, legalábbis Kuncz — s jó néhány nyugatos pályatársa — esetében, nem egy telitalálathoz vezetett. (Tompa írájáról olvassuk: „Verseinek kompozíciója egészen sajátos, nem az állati test arányos, zárt és célszerű alkotát követte, hanem kedvelt növényeit utánozta, melyeknél az ágak szeszélyes kanyarulatait, a lombozat aránytalan elhelyezkedését semmiféle látszólagos törvény nem köti.”)

A prózaíró—esztéta párhuzam mellett egy hasonló jellemző párhuzamot is kiemelhetünk ebben a kötetben: a kritikus és az irodalomtörténész viszonyának örök dilemmáját; Osvát kapcsán mondja, de ismét érvényesnek ítéelhetjük Kuncz Aladár esztétikai munkásságára is: „Lehet-e történeti megállapításokkal kísérletezni oly szellemi folyamattal szemben, amely még javában tart, amelynek létrehozói még kevés kivétellel nemcsak hogy élnek, hanem a fejlődés új lehetőségeit hordják magukban?” Kuncz kritikáinak többsége pozitív választ ad e kérdésre: Adyról, Babitsról, Móricz Zsigmondról, Kosztolányiról, Aprilyról, Sipos Domokosról, Osvátról írt kritikai észrevételei, illetve méltatásai ma már irodalomtörténeti megállapításokként hatnak — a kritikus értéktételét az idő az esetek többségében igazolta. De nemcsak az egyes irodalmi művek és életművek megítéléséről van szó, hanem alapvető problémákról. Higgadt, alapos, önálló kutatósokra épített tanulmányában Pomogáts Béla már a jelzett Kriterion-kötetben, 1973-ban megjegyezte, hogy Kuncz esztétikai írásainak „lehet mondanivalójuk a jelen számára is”. Nos, ez a feltételezés számukra ma bizonyosság, s ezt hasznos néhány példával alátámasztanunk.

1929-ben, Aprily távozása után Kuncz Aladár, átvéve a Helikon szerkesztését, *Erdély az én hazám* címen összefoglalja irodalompolitikai programját; ám ha ezt a programot megvizsgáljuk, kiderül, hogy nem egyetlen történelmi pillanatra érvényes, hanem a romániai magyar irodalom léttörtényét szögezi le. „Kisbelsőégi helyzetünknel fogva az irodalom nem lehet számunkra pusztá dekoráció” — állítja többek között, és ezt az állítást csakúgy alaptételnek kell tekintenünk, mint azt, amelyben az együttélő nemzetiségek egymásra utaltságát hangsúlyozza. („Nem lehet erdélyi magyar író az, aki ezekről a párhuzamos irodalmi mozgalmakról nem tud. Akinek halvány fogalma sincs arról, hogy miként tükröződünk mi, a sorunk, kívánságaink a román írók műveiben, s a magukéval azonos kisebbségi rendeltetés művészi szempontból miként manifesztálódik a szász irodalomban.”) Kuncz megfogalmazásában az erdélyiség, a transzilvanizmus semmiképpen sem elzárkózás, semmiképpen sem valamiféle „felsőbbrendűség” sugalmazása — ellenkezőleg: a józan realizmus diktálta gyakorlat. Kuncz programja szerint az erdélyiség kiindulópont, amely nem zárja ki a viszonyításokat — sem időben, sem térben. Meghirdeti „az egész régi magyar irodalom átértékelését”, erre különösen alkalmasnak véli a pillanatot: „elszakadtunk attól az irodalomszemléletű folyamattól, amelyben, sokszor csupán megszokásból is, értelmüket veszített ítéletek és értékelések tovább élnek, anélkül, hogy az eleven élettel bármilyen kapcsolataink is volnának”. (E tétel igazságát támasztja alá napjainkban például a magyar avantgárd új szempontú megítélése — amelyben Bori Imre s néhány fiatalabb irodalomtörténész, kritikus kulcsszerepet játszott.) Tszemléletére pedig talán a leglényegesebb megállapítást idézhetjük e programból: „Erdélyből kell kiindulnunk, s egy szökkenéssel mindjárt olyan magaslatra kell emelkednünk, amelyről nézve az erdélyi sors világprobléma lesz.” A provinciáizmussal szemben valóban ez az egyetlen fegyver: a „kötelező műveltség” (ahogy már egy 1925-ös cikkében írta) — és ez egyaránt jelenti a helyi hagyományok tudatosítását s a bekapcsolódást az egyetemes áramlatokba. S ha már az időszerűségnél tartunk, említsük meg a *Közszólamok veszedelme* című eszmefuttatást is: eléggé meg megzavallható a figyelmztetése, hogy mennyire veszélyes egyik értéket a másikkal szemben játszani.

Persze, ezekből az elvekből saját kritikusai és szerkesztői gyakorlatában Kuncz sem tudott mindent következetesen megvalósítani. De — világnézeti okokra és bizonyos izlésstruktúrára visszavezethető — tévedései ellenére olyan igényt igyekezett meghonosítani, amellyel nemcsak irodalomtörténeti érdemeiket szerzett, hanem esztétikai írásainak időszerűségét is jó néhány évtizedre előre biztosította.